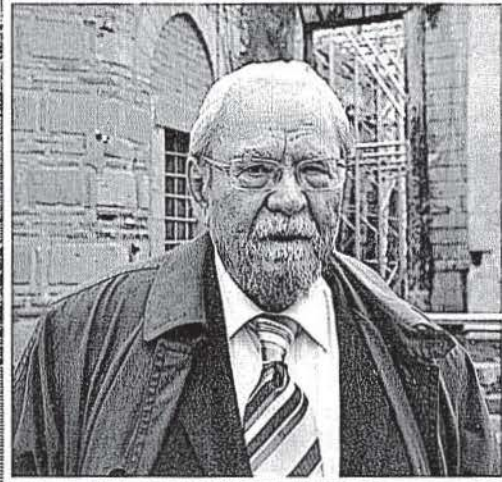
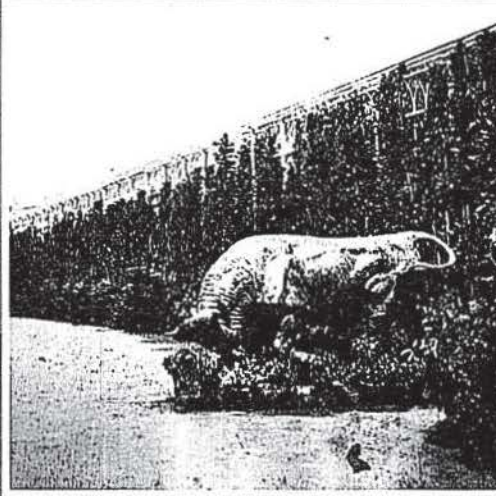
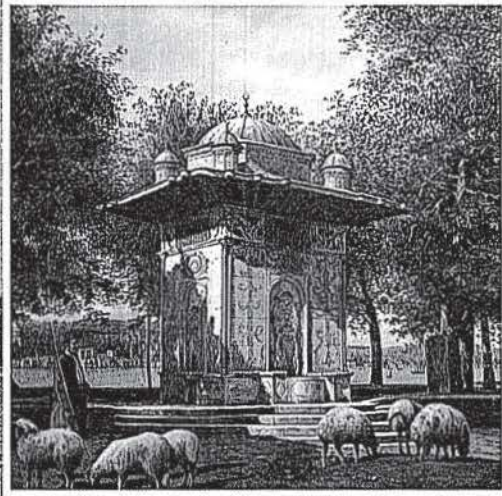

MILLİ SARAYLAR

KÜLTÜR-SANAT-TARİH DERGİSİ SAYI:7 / 2011

ISSN 1304-9046

Osmanlı Saltanatı'nın Sembolleri

Emine Kırıkçı*

Türk sembolizminde İslamiyet öncesi gök tanrı inancında güneşin, ayın, dağların kutsallığı önemli bir yer almış, Türklerin İslâmiyeti kabulünden sonra da Türk-İslâm kültürü, sanat ve mimarlık alanında simgesel olarak bu işaretleri kullanmıştır. Türk-İslâm devletleri Orta Asya'dan taşıdıkları bu kültür köklerini İslamiyet, Antik Roma ve Bizans kültürleri ile kaynaştırarak yeni bir sembolizm oluşturmuşlardır. Türk devletlerinin hâkimiyetlerini belirtmek için kullandıkları semboller armaların özü olup, zamanla bunlar hükümdarlarının varlığını kanıtlayan şekillere dönüşmüştür.

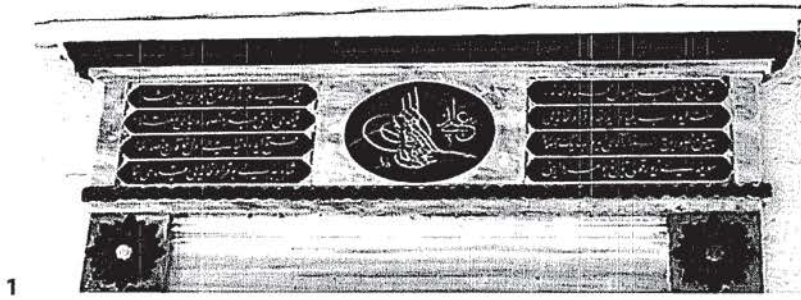
Yazının ana konusunu oluşturan 19. yüzyıl, ulusların bağımsızlık mücadelesi verdiği, karmaşık siyasi olayların ve ekonomik krizlerin yaşandığı, ayrıca Osmanlı devletin tüm sistemlerini yenilediği bir dönemdi. Ulusların bağımsızlık mücadelesi, imparatorlukların mevcudiyetini tehdit eden en önemli unsurdu. Osmanlı Devleti kendini tanımlama ve ifade etmenin yollarını, çağdaşı tüm devletlerde olduğu gibi ideolojilere işaret eden sembollerde buldu. Kendi dönemindeki diğer imparatorluklar gibi Osmanlı İmparatorluğu da varlığını hissettirebilmek ve sürdürebilmek için geniş halk kitlelerine yönelik sembolizme, törenselliğe, devletin resmi kimliğinin plastik öğelerle vurgulanmasına, ihtişam ve temaşaya yönelmişti.

19. yüzyılda artan gösteriş ve temaşa, yalnız törensel anlamda değildi. O zamana kadar kullanılan devlet simgeleri aynı gösteriş ve ihtişamıyla gelişerek varlıklarına yeni bir boyut katmıştı. Bu simgelerin önemli bir kısmını oluşturan tuğralar, Osmanlı padişahlarının imza ve alâmetleri olup, daha önce birçok Türk-İslâm devletinde kullanılmış olmasına rağmen yapılar da tuğranın kullanımı 15. yüzyılda başlamıştır. II. Murad (1421-1444) döneminde Selanik'te Sungur Bey Kalesi'nde, İstanbul'da ise Fatih ilçesi, Karagümrük semtinde Mimar Sinan tarafından 1584-1588 arasında yapılan Nişancı Mehmet Paşa Cami'inde (Resim 3) III. Murad'ın tuğrası, yapılarıdaki tuğranın ilk örnekleridir.¹

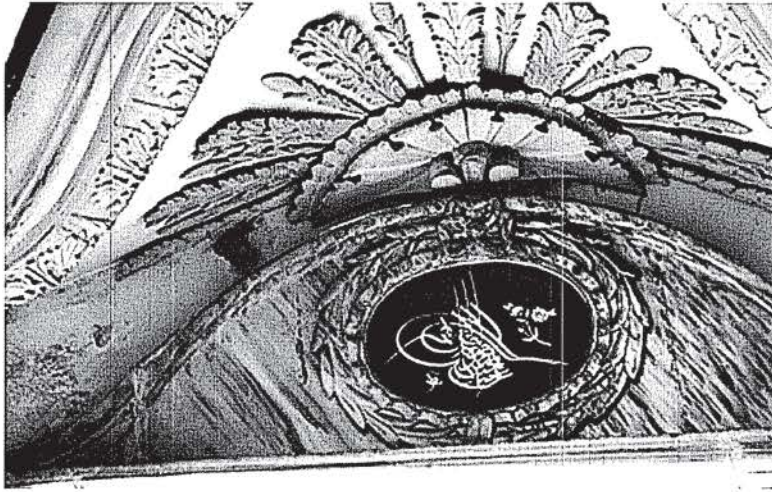
18. yüzyılın sonlarına gelinceye kadar tuğra, sultanların imzası, Osmanlı hanedanının sembolü ve devletin arması olarak üçlü işlev yüklenmiş, yüzyılın sonlarında da

Osmanlı Arması

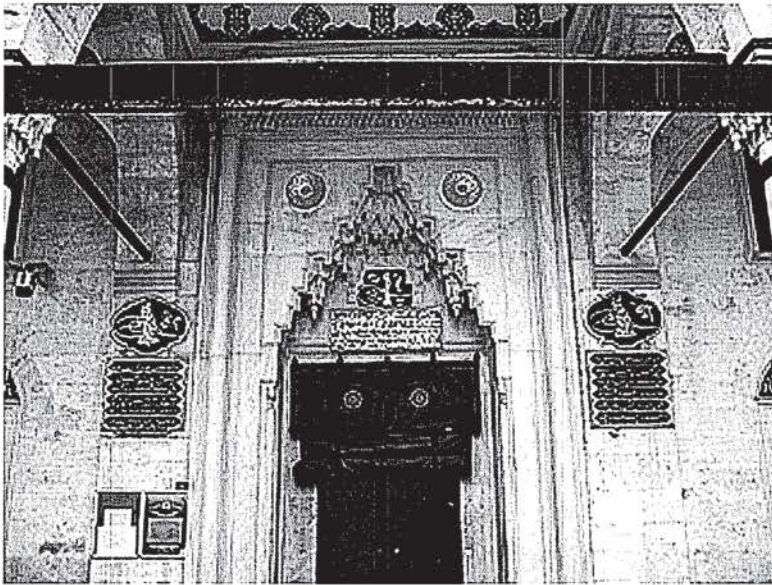
* Dr. Sanat Tarihçisi.

1

2

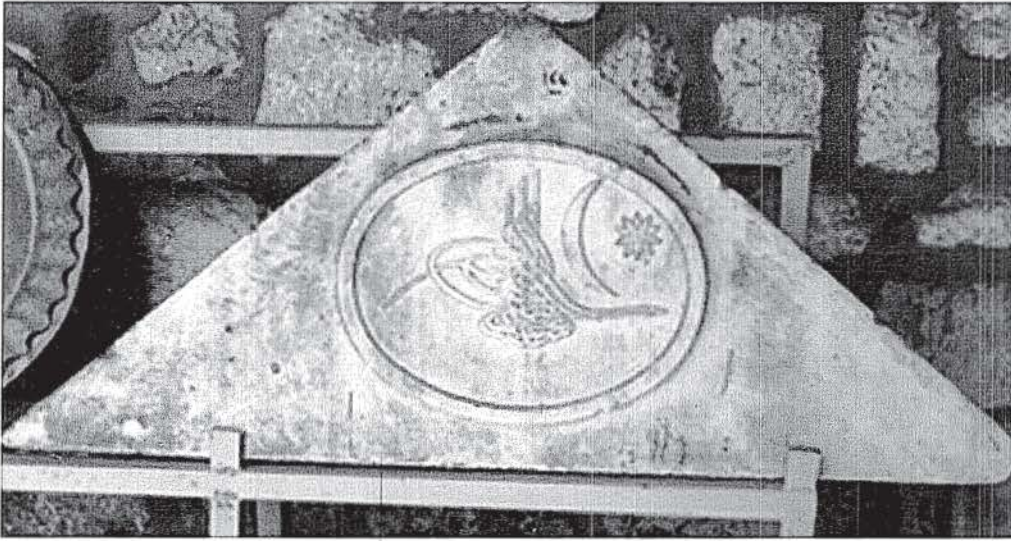
3

tuğranın yerine veya yanında daha genel bir devlet sembolizmine ihtiyaç duyulmuştu. Bu ihtiyacın Avrupa geleneğinin etkisinin de olduğunu söylemek yanlış olmaz. 19. yüzyılda devlet arması olarak Avrupa tarafından “icat” edilen bu Osmanlı simgeleri arasında hilâl en önemlilerinden ve en sık kullanılanlarından biri olmuş, Osmanlılar bu simgeleri çeşitli yerlerde, devlet yapılarının cephelerinde kullanmışlardır.

II. Mahmud’un tuğrasının sağ üst köşesinde “Adlî” sıfatı (Resim 1), Abdülmecid’in ise bir gül resmi bulunur (Resim 2). İktidarının ilk dönemlerinde II. Abdülhamid, tuğrasına çiçek koyarak babası Sultan Abdülmecid’e doğrudan bir gönderme ve hatırlatma yapmış, sonraları bunun yerine saltanatının sonuna kadar “el-Gâzi” ibaresini koymuştu. Tuğranın yanında bulunan ay-yıldız gibi simgeler ise ilk kez III. Selim döneminde kullanılmıştı (Resim 4).

19. yüzyıla gelinceye kadar hilâl birçok yerde kullanılmasına rağmen gerçek anlamda arma değildi. 19. yüzyılın ortalarında, Avrupa devlet sembolizmine ayak uydurmak için bile olsa, arma yerine geçebilecek olan sembollere duyulan ihtiyaç giderek artmıştı. Erken dönemlerde II. Abdülhamid döneminde oluşacak olan armanın bazı unsurlarını içeren denemeler görülmüş, ama konudaki en önemli gelişme ve ilham kaynağı, Laurent-Joseph Hart’ın 1850 tarihli Tanzimat Madalyası’nda yer almış olan semboller olmuştu.² Çoğu silah olmak üzere birçok objenin üst üste dizilerek arma haline

gelmesiyle oluşan madalyada, silah yığınının üzerinde Abdülmecid’in tuğrası ve onun Osmanlı İmparatorluğu’nu ihya etmiş bir şahsiyet olduğu ibaresi ile madalyanın arka yüzündeki yazıda Osmanlı İmparatorluğu’nun Allah’ın isteğiyle ayakta kalacağı vurgulanmıştı. Bu icat Osmanlıların otuz sene kadar yaratacakları ve resmi bir sıfat kazanacak olan Osmanlı Arması için en somut ilham kaynağını oluşturdu. Hart’ın bir diğer katkısı da metinle ilgili yeniliklerdi. Kartuşlar içine aldığı sloganlar, ilkeler, kelimeler Osmanlılara en çok hitap eden unsurlardı. 1852’de ihdas edilen Mecidi nişanından başlayarak 19. yüzyılın ikinci yarısında sayıları inanılmaz

1 Fatih Karakolu (Fatih Müftülük Binası) giriş kapısının üzerinde bulunan II. Mahmud tuğralı kitabe.

2 Bâbü'lî Alay Köşkü'ne bakan giriş kapısının yan kısımlarda bulunan tek yüzlü duvar çeşmesinin üzerinde Abdülmecid'in tuğra madalyonu.

3 İstanbul'da tuğranın mimaride ilk kez kullanıldığı Nişancı Mehmet Paşa Cami.

4 Topkapı Sarayı Müzesi'nin bahçesinde sergilenen III. Selim tuğralı mermer pano.

5, 5-a Osmanlı Arması'na ilham olan Tanzimat Hatıra Madalyası (Eldem, 2004, s. 170).

boyutlara ulaşan madalyalarda çok daha "modern" metin kullanmaya başlamışlardı.

Görsel bir yenilik olarak o dönemde İslâm ve Osmanlı İmparatorluğu'yla özdeşleşmiş olan yeşil ve kırmızı renklerin baskın bir şekilde kullanımıydı. Aslında bu renkler 1840'ların ve 1850'lerin madalyalarının birçoğunda kordela ve kordonlarında kullanılıyordu. Bu renklerin nişanın kendisinin baskın renkleri haline getirilmiş olması, bu iki rengin belirgin bir şekilde öne çıkarılmasına ve resmîleştirilmesine neden olmuş, Osmanlı padişahının sultan ve halife olarak ifade eden ikili iktidarının vurgulanmasını sağlamıştı.³ (Resim 5) Bir yandan arma arayışı devam ederken yapıların işlevine göre simgeler konulmuş, dönemin yapılarında en çok ay-yıldız kullanılmıştı. Özellikle Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde yapının işlevine göre semboller yapılarında görüldü. Kışla yapılarında ve askeri okullarda Osmanlı'nın kullandığı silah çeşitlerinden başka, miğfer, kalkan, mızrak, ok-yay, davul, bayrak, sancak gibi simgeler ilave edilmiş, eğitim yapılarında da aydınlanmanın sembolü olan küre, meşale, kitap, gönye ve pergel gibi simgeler yer almıştı. Örneğin günümüze ulaşamayan Taksim'deki Topçu Kışlası'nın cephesindeki bezemeler, Osmanlı'nın o döneme kadar kullandığı askeri silahlardı. Benzer simgeler Topçu Kışlası'ndan çok sonra yapılan Yeniçeri Müzesi'nin cephesinde de yer aldı (Resim 6).

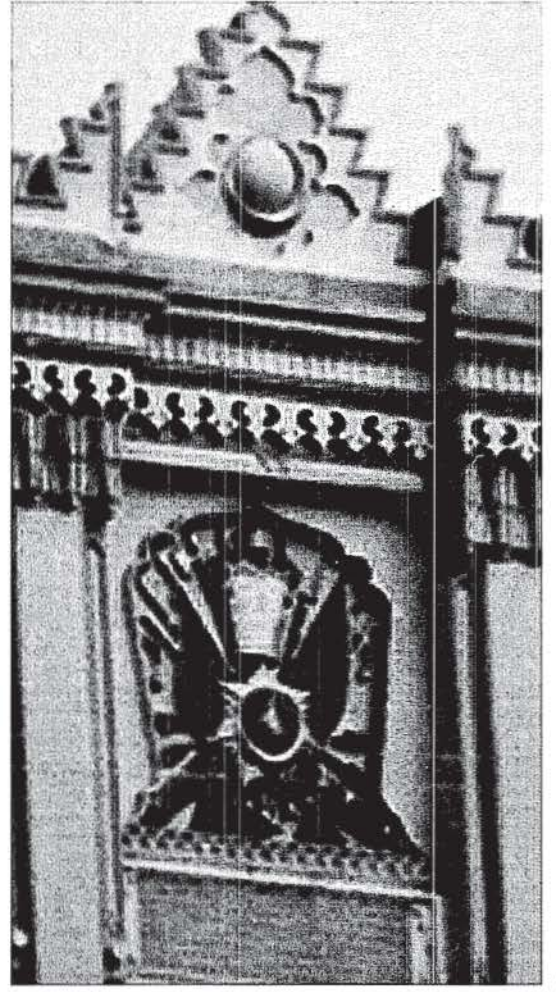
Osmanlı Devleti'nin ilk resmi armasının ne zaman çizilmiş olabileceği net olarak bilinmemekle beraber II. Abdülhamid döneminde, 1881 yılında son şeklini almış olan Osmanlı Arması'nın motifleri şöyledir; Armanın merkezinde beyzî (oval) şeklinde olan ve "kalkan" tabir edilen bir şekil, bu şeklin ortasına

5

5-a

6-a

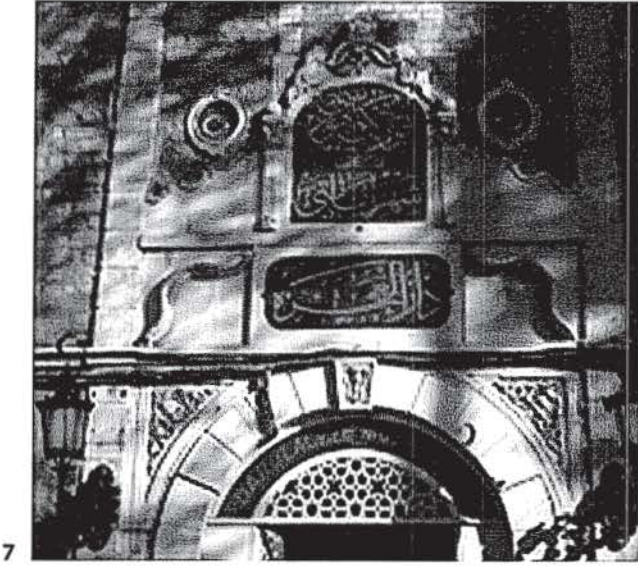
6

6, 6-a Taksim Topçu Kışlası
ve Yeniçeri Müzesi'nin
(1899) cephesindeki
simgeler.

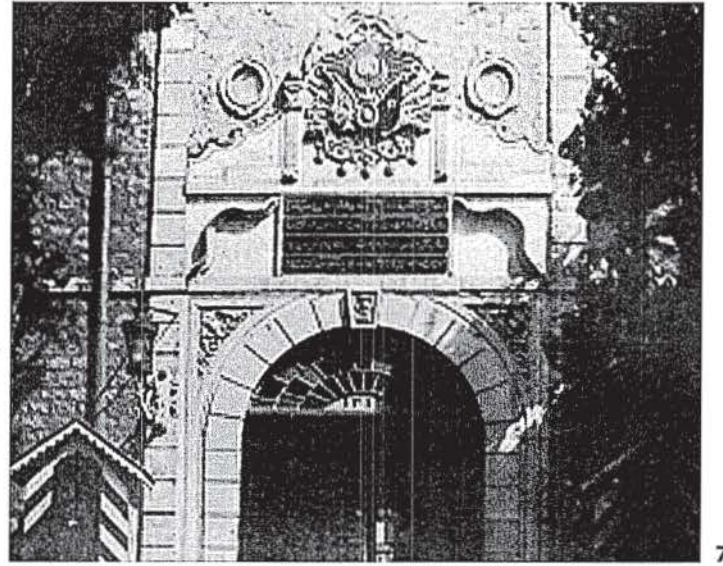
gül motifi veya çiçek motifini hatırlatan bir desen yer alır. Beyzi şeklin yüzünde iki hilâl, on altı yıldız, üstünde sorguçlu bir kavuk, iki yanında, biri kırmızı, biri yeşil, ay yıldızlı iki bayrak, bayrakların üzerinde birer mızrak ve armanın üst tarafını oluşturan güneş ışınlarının ortasında daire madalyonun içinde padişah tuğrası bulunmaktadır. Abdülhamid'in son dönemlerine doğru ilave edilen hilâl, madalyonu alttan kuşatarak içine "El-müstenidü bitevfikâti'r-rabbâniye Abdülhamid Han Melikü'd-Devleti'l-Osmâniye" ibaresi konmuştur.

Sol tarafta süngü, teber (balta), tabanca, çiçekler, küçük bir topuza asılı terazi ve terazinin altında iki kitap; sağ tarafta iki teber, bir mızrak, iki kılıç, bir top ve bir kalkan bulunmaktadır. Beyzi şeklin altında ikinci bir küçük arma, iki ok, bir sadak (ok torbası) ve meşale vardır. Armanın en alt kısmında stilize edilmiş bitkisel kıvrım dallardan sarkan beş nişan bulunur.

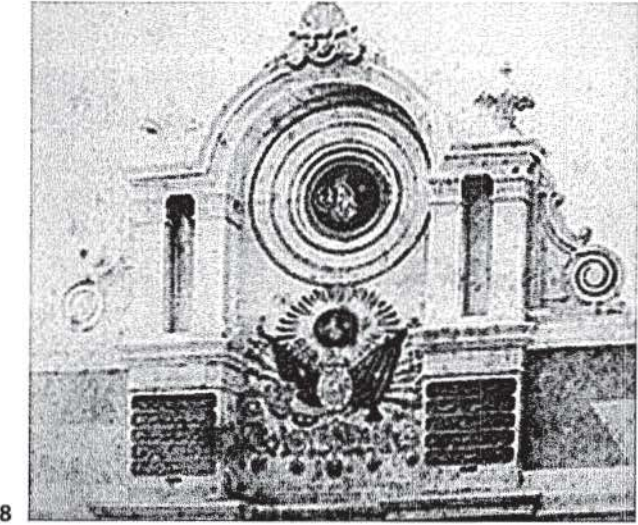
Osmanlı Arması'nda otuz beşin üzerinde sembol, şekil ve obje bulunmaktadır. Bunların çoğunluğu Osmanlı kimliğini armaya yansıtan sembollerdir. Armanın yukarısındaki daire içindeki tuğra, devletin kurucusu ve idamesini sağlayan padişahın simgesi olup üzerinde bulunduğu dairesiyle birlikte güneşi temsil eder. Güneşin yuvarlağını âdeta kucaklar biçimde yapılmış olan hilâl, devletin bir İslâm devleti olduğunu belirten hilafettir. Hilâlin ve dairenin etrafındaki çizgiler güneşin ışınları ile bütün insanlığı, Memâlik-i Osmaniye'yi aydınlattığının ifadesi olmuştur.

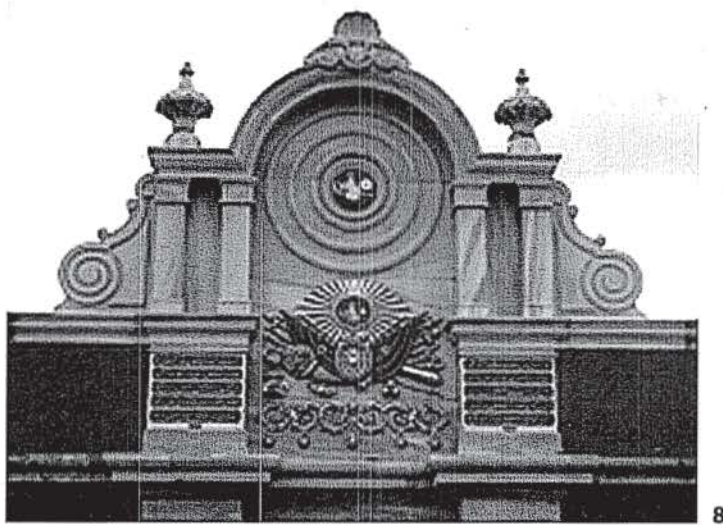
7

7-a

8

8-a

Devletin koruyuculuğunun sembolü olan kalkanın üzerinde, kalkanın kenarını çevreleyen “El-müstenidü bitevfikâti’r-rabbâniye Abdülhamid Han Melikü’d-Devleti’l-Osmâniye” yazısı, Abdülhamid’in saltanatının son zamanlarına doğru tuğranın altında yukarı doğru bakan hilâlin üzerindedir. Kalkanın kenarlarına da on iki adet yıldız işlenmiş yine aynı dönemlerde bu yıldızlar iki hilâl arasına alınmış ve on iki çifte aylı yıldız zaman zaman kalkanda görülmüştür.

Kalkanın üzerinde yıldızların yer alması Osmanlı’yı kâinatın merkezine yerleştirmiş bir konuma getirir. Daha sonra yıldızların ay-yıldıza dönüştürüldüğü düşünülürse, bunlar Osmanlı’ya bağlı eyaletler olarak da kabul edilebilir. Bazı armalarda yıldız sayısı değişir. Kalkanın ortasındaki motif sitilize bir güneş sembolüdür. Kalkanın üzerinde bulunan sorguçlu serpuş dünya saltanatının bir simgesi ve Osmanlı Devleti’nin kurucusu Osman Gazi’yi temsil eder. Osmanlı’da başlık önemli bir simgesel işarettir ve taşıyan kişinin kimliğini ortaya koyar.⁴ Kalkanın sağ tarafında Osmanlı sancağı, kırmızı⁵ zemin üzerine beyaz ay-yıldızlı⁶ olarak resmedilmiştir. Osmanlı sancağı⁷ armada bağımsızlığın sembolü olarak yer alır. Kalkanın sol tarafında yeşil renkli ve beyaz ay-yıldızlı bir başka sancak II. Abdülhamid’in politikası

7, 7-a Solda, Darülaceze’nin (1895) batı cephesindeki Osmanlı Arması ve sağda 15 Ekim 1924 tarihinde Osmanlı Arması ve yapının kitabesinin yerine konulan “Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Şehremaneti Darülaceze” ibaresi.

8, 8-a Feshane’nin doğu cephesinde giriş kapısı üstündeki H.1303/1885–1886 tarihli kitabe ile, II. Abdülhamid tuğralı Osmanlı Arması’nın 19. yüzyıl ve günümüzdeki görünümü.

İslamcılığın bir yansımasıdır. Kalkanın yanlarında silah ve semboller yer alır.

Türklerin geleneksel silahlarından mızrak, tören silahlarından tek taraflı teber, tarikât mensubu dervişlerin simgesel silahlarından çift taraflı teber, törenlerde kullanılan el siperlikli kılıç ile adalet, güç, savaşçılık ve zaferi sembolize eden ikinci kılıç geleneksel Türk kılıcıdır. Ağzdan dolma top, haberci sembolü borazan,⁸ süvari ve yaya askerleri tarafından kullanılan gürz ve topuz, atlı ve yaya birliklerince 1444 yılında kullanılmaya başlanan süngülü tüfek, modernliğin göstergesi olarak 1840'dan itibaren bütün subayların süvari çavuşlarının kullandığı toplu tabanca, armanın en çok dikkat çeken bölümlerindendir.

Görünümü şaşper (altı parçalı gürz) çağrıştıran asâ, Hz. Musa'nın bastonu olabilir. Tasavvufta yol önderliğini temsil eden asa, bilgi ve yönetimin tanınan sembolüdür.⁹ Bütün uluslarda adaletin sembolü olarak kabul edilen terazi, Osmanlı Devleti'nin ve sultanın adaletinin simgesi olarak konmuştur. Terazide iki adet kitap yer alır. Bunlardan biri Osmanlı adalet sisteminin kaynağını belirten Kur'an-ı Kerim'dir. İkinci kitap 23 Aralık 1876'da ilân edilen Kanun-ı Esasi'dir. Kısaca iki kitap din, adalet, hukuk ve eğitimi sembolize eder.

Bereket ve bolluğu simgeleyen bereket boynuzu, gemiciliğin evrensel sembolü olan gemi çapası, aydınlatan yol gösteren meşale, Türklerin ata silahlarından ok-çuluğun araçları tirkeş (okluk), ok ve yay armanın tabanını oluşturan bitkisel kıvrımların hemen üzerinde yer alır. Osmanlı bezemelerinde sıklıkla görülen rumi ve palmet desenlerini çağrıştıran bu bitkisel motiflere beş adet nişan asılmıştır. Soldan sağa doğru sırasıyla Şefkat Nişanı, Nişan-ı Osmani, Nişan-ı İftihar, Mecidi Nişanı, Nişan-ı Âli İmtiyaz'dır.

II. Abdülhamid döneminde 1878 yılında ihdas edilen savaş zamanlarında, zelle, yangın ve su baskını gibi afetlerde devlet, yurt ve milletin menfaat ve selametine çalışan kadınlara verilen altından yapılmış Şefkat Nişanı, mineli beş köşeli yıldız biçimindedir. Nişanın tam ortasındaki altın levhanın üzerinde Sultan II. Abdülhamid'in tuğrası ve biraz altında 1295 (1878) tarihi bulunur. Tuğranın etrafını çeviren yeşil çember üzerinde üç adet ufak, yeşil mineli plaka vardır. Bu plakaların üzerinde "İnsaniyet", "Muavenet", "Hamiyet" kelimeleri okunmaktadır. İkincisi, gümüşten yapılmış, yeşil mineli ve yedi köşeli bir yıldız biçiminde H.1278/1862 tarihinde Abdülaziz tarafından her türlü devlet hizmetinde iyi iş görmüş, üstün başarı göstermiş olanlara iftihar ve imtiyaz olarak çıkarılan Nişan-ı Osmani'dir. Ortadaki kırmızı minenin üzerinde "El müstenit bittevfikat el rabbaniye Abdülaziz Han Melik el Devletül Osmaniye" yazısı ile yazının altında yukarı bakan bir hilâl bulunur. Nişanın arkasında Osmanlı istiklâlini temsil eden çifte davul ve alem ve bunun üzerinde 699 (1299) tarihi vardır. Bütün armalarda aynı yerde bulunan oval yapılı Nişan-ı İftihar, ortasında Abdülmecid'in tuğrası ile etrafında güneş ışınlarından oluşur.

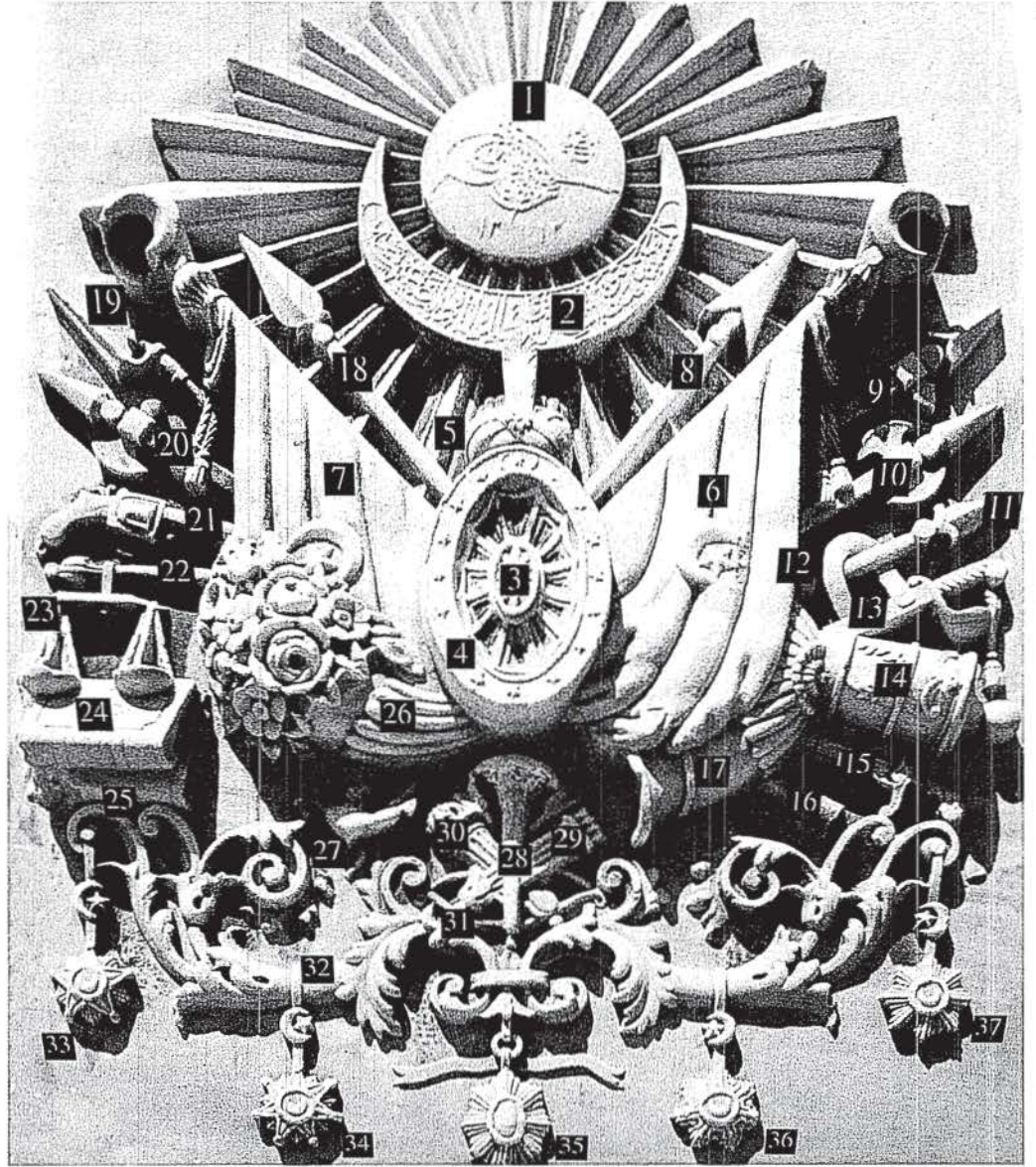
Soldan dördüncü nişan 1268 (1851) de Abdülmecid tarafından ihdas olunan yedi köşeli Mecidi Nişanıdır. Köşeleri oluşturan ışınları beşerli gruplar halinde olup bunların arasında dışarı doğru bakan ay-yıldızlar yer alır. Nişanın ortasında Abdülmecid'in tuğrası, tuğrayı çevreleyen kırmızı mine üzerinde "Gayret", "Hamiyet", "Sadakat" yazıları bulunur. Soldan beşincisi H.1295/1876) yılında II. Abdülhamid tarafından ihdas edilen Nişan-ı Âli İmtiyaz'dır. Ortası bombeli ve yeşil mineli olup Abdülhamid'in

tuğrasının etrafında “Hamiyet”, “Gayret”, “Şecaat”, “Sadakat” yazıları vardır. Osmanlı Arması'nda nişanların yeri, yapan kişiye göre değişiklik göstermişti. Kullanıldığı yere ve boyutuna göre şekilleri bazen sivilize edilmiştir. Armanın belli başlı vurguladığı kişi Sultan ve devlet olduğu için eski ile yeninin sürekliliği vurgulanır.

Saraya ve sultanın şahsına hizmet veren ticarethanelere, Sultan Abdülaziz döneminde tuğra asma izni verilmişti. II. Abdülhamid döneminde iyi hizmette bulunanlara, inşaat ve madenler için imtiyaz verilenlere, sanat eserleri sahiplerine icra ettikleri mesleklerin başı olma ayrıcalığı tanınmış, bu ünvanın yanı sıra işyerlerine tuğra asma izni verilmişti. Önceleri tuğra ile sınırlı olan bu izin, kesin şekline kavuşup devletçe yaygın olarak kullanılmasından sonra Osmanlı Arması'nı da kapsadı. Bu durum, Kanun-i Esasi'nin ilân edilmesinden sonra her türlü ifade aracı serbest bırakılmasıyla olmuştu. İmaj ile yazı bunun en çapıcı örnekleri oldu. O döneme kadar devlet ve padişahın tekelinde tutulan portreler, semboller ve kelimeler herkesin serbestçe kullanabileceği, yararlanabileceği ve yorumlayabileceği bir şekilde kamu alanına aktarıldı. Devlete ait sembollerden en popüler ve yaygın olan Osmanlı Arması kullanımının en tipik örneği mimari haricinde kartpostallar olmakla beraber, hisse senetleri, sigara kâğıdı, fincan zarfları, üniforma düğmeleri, tütün tabakaları gibi çeşitli küçük objelerde geniş bir alanda kullanıldı.

19. yüzyılın sonunda II. Abdülhamid tuğra, arma ve ay-yıldızın kullanımına ve ayırımına netlik getirmişti. Tuğranın kullanımını daha dar bir çerçevede sadece özel olarak kendi kimliğinin belirtilmesi gereken yerlerle sınırlandırmış, Osmanlı Arması devlet ve saltanatı temsil ederken ay-yıldız daha az resmi fakat daha milli bir anlam kazanmaya başlamıştı. Cumhuriyet dönemi ile birlikte devlet arması olarak kullanımı devam eden ay-yıldız, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin simgesi olarak devlet yapılarında kullanılmaya devam etmiştir.

9 Osmanlı Arması'nın anatomisi
(Özdemir, 1997, s. 113)

1. Tuğra ve güneş
2. Hilâl (geç dönem armalarına konulmuştur), üzerinde "El müstenidü bitevfikattir rabbaniye Abdülhamit Han melikü'd Devlet'il Osmaniye" yazılıdır.
3. Kalkan
4. Oniki Yıldız (Geç dönem tuğralarında görülmektedir) daha önce burada hilâlin üzerindeki yazı bulunuyordu.
5. Sorguçlu Serpuş
6. Osmanlı Sancağı
7. Hilafet Sancağı
18. Mızrak
19. Süngülü Tüfek
20. Tek Taraflı Teber
21. Toplu Tabanca
22. Asâ veya Şeşper
23. Terazi
24. Kuran-ı Kerim
25. Kanunnâmeler
26. Bereket Boynuzu
27. Çapa
28. Zurna (Geç dönemde borazan)
29. Tirkeş-sadak
30. Meşale
31. Hilâlin üzerindeki yazı
32. Hilâlin üzerindeki yazı
33. Hilâlin üzerindeki yazı
34. Hilâlin üzerindeki yazı
35. Hilâlin üzerindeki yazı
36. Hilâlin üzerindeki yazı
37. Hilâlin üzerindeki yazı

8. Mızrak	31. Yay ve ok
9. Tek Taraflı Teber	32. Bitkisel motif
10. Çift taraflı teber	33. Şefkat nişanı
11. Mızrak	34. Nişan-i Osmani
12. Nal (Aslında kılıcın kayışdır)	35. Nişan-i İftihar
13. El Siperlikli Tören Kılıcı	36. Mecidi Nişanı
14. Top	37. Nişan-i Âli İmtiyaz
15. Kılıç	
16. Bozdoğan	
17. Borazan	

Dipnotlar

- 1 Tuğranın yapılarda ilk kullanımına ait bilgiler, Sn. Uğur Derman ile 2 Şubat 2011 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.
- 2 Ethem Eldem, *İftihar ve İmtiyaz - Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2004, s. 255, 282.
- 3 a.g.e. s. 169, 217.
- 4 Kavuk, Osmanlı toplumunda önemli bir yere sahipti. Ramazan bayramlarında sarayın alay meydanında arife muayedesı yapılır, padişah rahatsız olduğu zaman kavuğu taht üzerine konularak kavuğa divan durulurdu.
- 5 III. Selim döneminde sancakların rengi 1793'de Kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa'nın takriri ile kırmızı olarak tespit edilip, uygulamaya konulmuştur (Kurtoglu, 1992: 144-149).
- 6 Beş köşeli yıldız 1844'te önce paralarda, sonra bayraklarda kullanılmaya başlanmıştır.
- 7 Bu bayrağın yeşil renkte olması hilafet sancağı olduğu izlenimi verir. Yeşil renk Osmanlı denizcilerinin bayraklarının rengidir. Hacca giden gemilere de yeşil bayrak çekiliyordu. Osmanlı ordusu beyaz, yarısı sarı yarısı kırmızı, yarısı yeşil yarısı kırmızı, düz kırmızı, düz yeşil, yarısı yeşil yarısı kırmızı bayraklar kullanmıştır. Yeşil renk Müslümanlarca çok sevilen İslam'ın sembol olmuş rengidir. Hilafet sancağının rengi siyah olup sadece kılıfının rengi yeşildi. Bu nedenle hilafet sancağının rengi yanlışlıkla yeşil olarak tanınmıştır. Osmanlılar da yeşili İslami geleneğin bir yansıması olarak kutsal bir renk diye kabul etmişlerdir.
- 8 Bu bölüme bazı armalarda gönye ve pergel çizilmiştir. Askeriyede mühendislik sınıflarının işareti olan gönye ve pergel mimarların, mühendislerin kullandığı aletlerden olup II. Abdülhamid döneminde artan imar faaliyetlerini ve yapının işlevini ve modernliği anlatıyordu.
- 9 Kemal Özdemir, *Osmanlı Arması*, Dönence Yayınevi, İstanbul 1997, s. 99-120.

Kaynakça

- ELDEM, Ethem, *İftihar ve İmtiyaz - Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2004.
- ÖZDEMİR, Kemal, *Osmanlı Arması*, Dönence Yayınevi, İstanbul 1997.

